

LOZAN GÖRÜŞMELERİ SIRASINDA MECLİSTE ORTAYA ÇIKAN II. GRUP MUHALEFETİ VE BASINA YANSIMASI

Yrd. Doç.Dr. Bengül SALMAN BOLAT*
Tekin DEMİRSLAN**

Özet

Türk Milli Mücadelesi sırasında, 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, vatanın kurtuluşu ve milletin bağımsızlığını kendine temel amaç edinmiş milletvekillerinden oluşmakla birlikte, gerçekte bu milletvekilleri çok farklı görüş ve fikirlere sahiptiler.

Özellikle, Türk Milli Mücadelesinin zaferle sonuçlanmasından sonra, bu görüş ayrılıkları daha net olarak ortaya çıkmış ve hemen her konuda fikir tartışmaları giderek artmıştır. Bu durum Meclis çalışmalarını yavaşlatmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın hemen her alanda hedeflediği amaçlara ulaşmasını zorlaştırmaya başlamıştır. Bu nedenle, kurtuluş ve kuruluş aşamalarında hızlı karar almak ve uygulamanın hayati öneme sahip olduğu bir dönemde, Mustafa Kemal Paşa daha hızlı kararlar almak ve Türkiye'yi hedeflediği noktaya biran önce ulaştırmak adına 10 Mayıs 1921'de I. Grup da denilen, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmuştur. Buna karşın, muhalefette kalanlar, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey liderliğinde bir araya gelmişlerdir. Bu oluşum ise II. Grup olarak adlandırılmıştır.

İki grup arasında hemen her konuda yaşanan tartışmalar özellikle belli konularda yoğunlaşmıştır. Bunlardan birisi de Lozan Barış Görüşmeleri olmuştur. İki grup arasındaki bu tartışmalar, görüşmelerin başlaması ve heyet başkanı olarak İsmet Paşa'nın gönderileceği kararından başlayarak, görüşmelerin kesildiği 4 Şubat- 23 Nisan 1923 tarihlerine kadar yoğun olarak devam etmiştir. Bu tartışmalar yoğunlukla Musul Meselesi ile iktisadi ve mali meseleler üzerinde olmuştur. Tartışmalar devam ederken, her iki grubunda onayı ile 1 Nisan 1923'te Meclis seçimlerinin yenilenmesi kararı alınmış ve seçimlerin sonucunda bağımsız olarak seçimlere katılan II. Grup üyeleri başarısız olmuştur.

* Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

** MEB'de Tarih Öğretmeni.

Bu çalışmada, Lozan Barış Görüşmeleri devam ederken, Türkiye tarafı ile İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklar veya müzakerelerin TBMM yankıları ile basındaki tartışmaları ele alınmıştır. TBMM tutanakları ve dönemin basınından örnekler verilerek konu aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler; *Lozan, II. Grup, Muhalefet, 1923 milletvekili seçimleri.*

Abstract

II. Group Opposition that Sprang in the Council During the Lausanne Negotiations and Its Reflection on the Press

The Turkish Grand National Assembly, which was established during the Turkish National Struggle on 23rd April 1920, consists of parliamentarians who rely on the main objective of the salvation of motherland and independence of the nation and who actually have very different views and opinions.

Especially following the victory of the Turkish National Struggle, these divergences became more apparent and discussions about views gradually increased on almost every subject. This condition decelerated the Council works and started to disable Mustafa Kemal Pasa to achieve his goals in almost every area. Thus, Mustafa Kemal Pasa established the Anatolian and Rumelian Law Group of Defence, which is also called the I. Group, on the 10th of May, 1921 in order to make more rapid decisions and bring Turkey to the ideal point as soon as possible during a period, when making and applying rapid decisions had vital importance in the phases of independence and establishment. On the other hand those who were in the opponent came together under the leadership of the representative of Erzurum, Hüseyin Avni Bey. This formation was called II. Group.

The opposition that was observed between the two groups on almost every subject became more intensive especially on certain subjects, one of which was the Lausanne Peace Negotiations. These discussions between the two groups started with the onset of negotiations and decision of assigning İsmet Pasa as the head of the committee, and continued intensively until 4th February – 23rd April 1923, when the negotiations were terminated. These discussions were mainly about the Issue of Mosul, as well as economic and financial issues. While the discussions were being sustained, a decision was made to renew the Council elections with the approval of both groups on the 1st of April, 1923 and as a result of elections, the members of II.Group who attended election as independent were failed.

This study approached the reflections of disagreements or negotiations between the Turkish side and Allied Powers on the Turkish Grand National Assembly and relevant discussions in the press while the Lausanne Peace

Negotiations were still continuing. The subject was tried to be conveyed by giving examples from the TGNA reports and press of the period.

Keywords; *Lausanne, II. Group opposition, 1923 parliamentary elections*

Giriş

TBMM’de Muhalefet ve II. Grup’un Kurulması

23 Nisan 1920’de açılan ilk Meclis, farklı görüş ve düşüncelere sahip milletvekillerinden oluşmuştur. Başlangıçta herhangi bir sorun oluşturmayan bu durum, Milli Mücadele’nin kazanılmasından sonra Mecliste, fikri birtakım ayrılıkların yaşanmasına ve Meclisin işleyişinin yavaşlamasına neden olmuştur.¹

Mustafa Kemal Paşa, güçlü bir grup kurmak suretiyle, Mecliste hızlı kararlar alarak birçok alanda hedeflediği inkılabı gerçekleştirebilmek için, 10 Mayıs 1921’de I. Grup olarak adlandırılan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (ARMHG)’nu kurmuştur.² ARMHG’nin amaçları arasında yer alan, “*Grup, devlet ve millet kuruluşlarını anayasaya göre tespit etmeye ve hazırlamaya çalışacaktır*”³ ifadeleri bazı mebusların, yapılması hedeflenen Anayasa’da, Halifelik ve Saltanatın olmayacağı şeklinde yorumlamasına yol açmıştır.⁴ Bu durum, Meclisin içerisinde bir muhalefetin oluşmaya başladığını ve bu muhalefetin de hilafet taraftarlığı yapacağını göstermiştir. Dolayısıyla başından beri millet egemenliğine dayalı bir düzen oluşturmayı hedefleyen Mustafa Kemal Paşa için oluşan bu muhalefet, asıl hedefe ulaşma konusunda ciddi bir engel endişesini doğurmuştur. Birinci Grup olarak adlandırılan ARMHG, tüm milletvekillerine açık olmakla birlikte, Saltanat ve Hilafet taraftarı olarak bilinen kişiler gruba alınmamıştır.⁵

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Misak-ı Milli’nin tesisinde tüm milletin emeği olduğunu ancak şimdi, I. Grubun bunu tek başına

¹ I. TBMM’nin yapısı ve Meclisteki ilk gruplaşmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri*”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIII, Sayı 3–4, 1958, s. 230–237.

² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, ATAM, Ankara 1997 s.397; İsmail Arar, *Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı, 16/17 Ocak 1923*, Yenigün Yayınları, İstanbul 1997, s. 48. Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. Atatürk, *a.g.e.*, s. 397; İhsan Güneş, *I. TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 197-204; Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.211-228; Arar, *a.g.e.*, s.48-49.

³ Atatürk, *a.g.e.*, s. 397.

⁴ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi IV 1921–1922 Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 177.

⁵ *A.g.e.*, s.177–178.

sahiplenmeye çalıştığı yönünde bir yorum yaparak, I. Gruba karşı ilk tepkiyi göstermiştir.⁶ Demirel'e göre; Hüseyin Avni Bey'in başlattığı muhalefet hareketi bir yıldan uzun bir süre örgütsüz olarak devam etmiş ve Temmuz 1922'de I. Gruba muhalif II. Müdafaa-i Hukuk Grubu (II. Grup)'nun kurulması ile tamamlanmıştır. Grupta, kurucu olarak Hüseyin Avni Bey'in dışında, Canik Milletvekili Emin Bey, Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey, Kastamonu Milletvekili Mehmet Besim Bey, Kayseri Milletvekili Rıfat Bey, Sivas Milletvekili Vasıf Bey ve Mersin Milletvekili Selahattin Bey yer almışlardır.⁷

İhsan Güneş de, II. Grup'un kuruluşunun resmi bir oluşum olmadığını, bu nedenle kesin geçerli bir kuruluş tarihi söylenemeyeceğini söylemiş ve dönemin çeşitli kaynaklarını işaret ederek, II. Grubun 1921 yılı sonlarında ve 1922 yılı başlarında kurulmuş olduğunu ifade etmiştir.⁸

Saltanatı ve hilafeti devam ettirmek gerekliliği düşüncesini taşıyan ve yeni düzen kurulmasına tepkili olan üyelerden oluşan II. Grup, Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik şahsi muhalefetin yanı sıra özellikle, Birinci Grup'un Hilafetin kaldırılması doğrultusunda izlediği politikalara karşı mücadele etmiştir.⁹ Özgürlükçü ve milli egemenlik yanlısı bir politika izleyerek, her konuda Meclisi egemen kılma çabası içerisine girmiş, kişisel egemenliğe yol açacağını düşündükleri uygulamalara karşı çıkmışlardır.¹⁰

II. Grup'un kurulmasından sonra, Mecliste görüşülen hemen her konu iki grubun çekişmesine neden olmuş, II. Grup üyeleri, Meclise getirilen pek çok konuda Hükümete muhalefet etmiştir. Lozan Barış Konferansı'nın tartışıldığı Meclis müzakereleri esnasında da II. Grup'un muhalefeti çok sert bir şekilde kendisini göstermiştir.¹¹

Bu çalışmada, İsmet Paşa'nın Türk Heyet Başkanı olarak katıldığı 20 Kasım 1922'de başlayıp 4 Şubat 1923–23 Nisan 1923 tarihleri arasında

⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Birinci Devre, Cilt: 10, s. 297.

⁷ Demirel, a.g.e, s.229-230,379-380, II. Grup'un kuruluşu hakkında bilgi için bkz. Atatürk, a.g.e, s. 422; Arar, a.g.e, s. 49-50 II. Grup'un kuruluşu ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Güneş, a.g.e., s. 205-214; Demirel, a.g.e. 225-585.

⁸ Güneş, a.g.e., s. 206-208.

⁹ Arar, a.g.e., s. 28-51.

¹⁰ Güneş, a.g.e., s. 209.

¹¹ Lozan Barış Konferansı ile ilgili görüşmeler genellikle Meclisin gizli toplantılarında ele alınmıştır. Lozan Barış Konferansı ile ilgili Meclis görüşmeleri için bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtı (GCZ), Birinci Devre, Cilt: 3, s.980–1006,1146–1163,1169–1197, 1220–1229, 1236–1263, 1267–1271, 1274–1276, 1284–1288, 1290–1301, 1304–1325; Cilt: 4, s. 2–28, 30–71, 74–104, 106–147, 150–191. II. Grup'un muhalefeti ile ilgili geniş bilgi için bkz. Demirel, a.g.e, 220–585.

kesilip, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşmasına¹² kadar geçen süreçte, Mecliste I. Grup ile II. Grup arasındaki tartışmalar ve bunların basın aracılığı ile kamuoyu yansımaları incelenmiştir.¹³ Çalışmada, kaynak olarak çoğunlukla meclis zabıt cerideleri ve dönemin önde gelen gazeteleri kullanılmıştır.

I. II. Grup'un Lozan Konusunda Mecliste Yaptığı Muhalefet

II. Grubun Lozan konusundaki muhalefeti, daha en başından, Lozan Konferansı'na gönderilecek heyetin seçimi esnasında kendisini göstermiştir. 2 Kasım 1922 tarihinde yapılan Meclis görüşmelerinde, Rauf Orbay'ın konferansa gidecek heyetin Hükümet tarafından seçileceğini açıklaması üzerine, II. Grup'un kurucularından Mersin Mebusu Selahattin Bey, "*Bu kadar azim mesuliyeti olan bir vazifeye, Meclisi Alinin itimadına mazhar olmaksızın Hükümet nasıl murahhas tayin eder ve nasıl mesuliyeti üzerine alır?*"¹⁴ Diyerek itiraz etmiştir. Heyet-i Vekile Başkanı Rauf Bey'in "*Harb ilanı, sulh akdi muhakkak ve münhasıran Meclisi Alinize aittir. Sulh Heyet-i Murahhasası'nın gitmesi behemehal sulh akdi veyahut harbin idamesi demek değildir.*"¹⁵ Sözleri ile bu konudaki düşüncelerinde haklı olduğunu iddia etmesi üzerine tartışma alevlenmiştir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, "*Büyük Millet Meclisi istenildiği zaman ifayı vazifeden menedilemez... Heyet-i Vekile bu konuda söz sahibi değildir.*"¹⁶ Diyerek Rauf Bey'in fikrine karşı çıkmış ve tartışmalar devam etmiştir. Yaşanan tartışmalardan sonra 67 ye karşı 121 kabul oyu ile delegelerin hükümet tarafından seçilmesine karar verilmiştir.¹⁷

I. Dönem Lozan görüşmelerinin sona ermesi ile ülkeye dönen, Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa, 21 Şubat 1923 tarihindeki gizli celsede Lozan

¹² Lozan Barış Antlaşması ile ilgili bkz., **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, C.1-4, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

¹³ Tekin Demiraslan, **1923 Milletvekili Seçimleri ve Basın (Hâkimiyet-i Milliye, Tanin, Tevhid-i Efkâr)**, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2013, (Bu makale yazılıp incelenmek üzere gönderildiği (Ağustos 2013) esnada henüz savunması yapılmayan bu tez, Yrd. Doç Dr. Bengül Salman Bolat tarafından yapılmış ve savunması 20 Eylül 2013'te gerçekleşmiştir. Bu tezde, II. Grup'un kuruluşu ve muhalefet konularına değinilmiştir. Bu muhalefet konularından birisi olan Lozan Barış görüşmelerindeki tutumu konusuna kısaca yer verilmiştir. Bu makalede ise tezde Lozan konusunda yer almayan ayrıntılar ile dönemin basın yorumları geniş bir şekilde ele alınmıştır. Tezde yer alan II. Grup'un kuruluşu ile ilgili bkz. s.58-60; I. ve II. Grup'un tartışma konuları için bkz. s.60-84; Lozan görüşmeleri ile ilgili tartışmalar için bkz. s.69-75.

¹⁴ **TBMM GCZ**, Birinci Devre, Cilt: 3, s. 981.

¹⁵ **A.g.y.**

¹⁶ **TBMM GCZ**, Birinci Devre, Cilt: 3, s. 992.

¹⁷ **A.g.e.**, s. 980-1006; Demiraslan, **a.g.t.**, s.69-70.

Görüşmeleri konusunda Meclise izahat vermiştir.¹⁸ 27 Şubat 1923 tarihindeki gizli oturumda ise barış görüşmelerinin tekrar başlaması halinde hükümetin takip edeceği politika ve hükümet tarafından hazırlanan mukabil projenin esasları Mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Bu toplantıda, II. Grup üyeleri, Hükümetin Lozan Konferansı'nda izlediği politikaya ve Hükümet tarafından hazırlanmış olan mukabil projeye karşı sert bir muhalefet yapmışlardır. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, mukabil projenin, Meclisin bilgisi olmadan Heyet-i Vekile'ce hazırlanmasını eleştirmiş ve Hükümetin, Meclise karşı "*istihfafkarane*" (küçümseyici) davrandığını ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra Müttefiklerin barış önerileri ve mukabil proje ile ilgili olarak sadece Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın bilgi vermesinin yanlış olduğunu söyleyen Hüseyin Avni Bey, "*Heyet-i Murahhasa buraya geldikten sonra artık Heyeti Murahhasa sıfatı lağvolmuştur. Umuru Maliyede artık Maliye Vekilini görmek isterim... Musul'un arazinin vaziyeti şudur, müdafaa şekli budur. Sonra münasebatı hariciyede Avrupa'nın bize karşı vaziyeti şudur. Bunlar meçhulat içerisinde. Ya anlamamışlar veyahut anlatamıyorlar... Böyle dört sözle mesaili iktisadiye şöyle oldu demek!.. Efendiler mesaili -iktisadiye namına ağızdan söz çıkarmamak vazifesi idi. İktisat Vekili aldığı havadisle, gönderdiği murahhasıyla, müsteşarıyla, müşaviriyle memleketin iktisadı hakkında elde ettiği efkare ne der? Ne gibi fikir edinmiştir? Fikrinin hududu nedir? Onu gösterecek ve burada teşebbüs edecek idi ve burada son sözü söyleyecek ve bizden veçhe alacaktı.*" şeklindeki sözlerle, Hükümetin, Meclisi yeterince aydınlatmadığını ve bütün vekillerin kendi alanları ile ilgili konularda Meclise derinlemesine açıklama yapması gerektiğini söylemiştir. Hüseyin Avni Bey, devamında, "*Efendiler, bir teklifim vardır. Gerek Heyeti Vekile ve gerek Büyük Millet Meclisi, Misakı Milli'den zerre kadar feda ederse, icabı namus ve milli için çekilip gitmeli... Yalnız İsmet Paşa Hazretlerinden ricam şudur: Askeri sahada fikirlerini hürmetle dinlerim, iktisadi müdafaaalarını dinlemem. Mali fikirlerini dinlemem. Adli mesailde Adliye Vekili çıkmalı, mesaili maliyede Maliye Vekili çıkmalı, hem müşavirleriyle bizi ikna edecek ve bir karar alabilecek şekilde çıkmalıdır. Bu gün bu kadar kafî. Gitsinler, hazırlansınlar gelsinler. Eğer bundan fazla hazırlanamıyorlarsa, mevkilerini hazırlanacak adamlara terk etmelidirler.*"¹⁹ Diyerek eleştirilerini ve önerilerini dile getirmiştir

Hüseyin Avni Bey'in bu konuşmasından sonra, Konya Mebusu Refik Bey ve Lazistan Mebusu Osman Bey de, aynı doğrultuda ifadelerde

¹⁸ İsmet Paşa'nın Lozan konusunda Meclise verdiği izahat için bkz. **TBMM GCZ**, Birinci Devre, Cilt 3, s.1290-1301.

¹⁹ **TBMM GCZ**, Birinci Devre, Cilt 3, s. 1307-1308.

bulunmuşlar, Musul'dan vazgeçildiğinin anlaşıldığı, fakat diğer meselelerde Meclisin yeterince aydınlatılmadığını ve Meclisin etraflıca aydınlatılmasından sonra müzakerelere devam edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.²⁰

Erzurum Mebusu Durak Bey ise mukabil projeden haberdar olmadıklarını, bildikleri tek şeyin Musul'dan vazgeçilmesi olduğunu belirtmiş ve “*Musul'un bir sene sonraya taliki demek arkadaşlar, Türkçede bir darbi mesel vardır, sona kalan dona kalır. Musul'u gaip etmek demektir. Musul'u kayıp ettikten sonra, senin Şarkta bir yerin kalmamıştır.*”²¹ Diyerek Musul Meselesi'nin ertelenmesini eleştirmiştir.

Bu eleştiriler üzerine söz alan Heyet-i Vekile Başkanı Hüseyin Rauf Bey, “*Hariciye Vekili Beyefendi sarahaten Heyeti Aliyenize arz ettiğini istima ettiğim nokta, projeler tetkik edildikten sonra heyeti umumiyesi itibariyle şayanı kabul değildir, dediler. Bu sarihtir. Şayanı kabul değildir dedikten sonra şu fedakârlık vardır bu fedakârlık vardır, demek, zannederim, böyle bir teklif yoktur. İnsaf ile kabili telif değildir.*” diyerek Müttefiklerin barış önerilerinin Hükümet tarafından kabul edilmediğini ve bu halde iken yapılan eleştirilerin yersiz ve insafsızca olduğunu söylemiş ve hazırlanan mukabil projenin Meclisin bilgisine sunulacağını ifade etmiştir.²²

Rauf Bey'in konuşmasının devamında, Musul Meselesi'nin 1 yıl sonraya ertelenebileceğini ve gerekirse Milletler Cemiyeti'ne havale edileceğini söylemesi Mecliste harareti yükseltmiş ve Rauf Bey'in konuşması sık sık kesilmiştir. I. Grup üyelerinden Antalya Mebusu Rasih Efendi “*Heyet-i Vekile'nin böyle düşüneceğini hiç tasavvur edemedik*” diyerek hayal kırıklığını dile getirirken, Karahisarı Sahip Mebusu Hulusi Bey “*Sulh olmayacak*”, Karesi Mebusu Basri Bey de “*Misak-ı milli'den gayri sulh yoktur. Cemiyet-i Akvam yok idi o zaman*”²³ şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır.

Rauf Bey, bu eleştirilere karşı, henüz Hükümetin hiçbir şeyi kabul etmediğini ve barış yapmak için birtakım fedakârlıklarda bulunduğunu, bunun Meclis tarafından kabul edilmesi halinde barışın imzalanacağını kabul edilmemesi halinde de savaşa devam edileceğini yani kararı Meclisin vereceğini²⁴ söylemiştir.

²⁰ A.g.e, s. 1308–1309.

²¹ A.g.e, s. 1309.

²² TBMM GCZ, Birinci Devre, Cilt 3, s. 1311.

²³ A.g.e, s. 1312–1313.

²⁴ A.g.e, s.1313–1314.

Tartışmanın uzaması üzerine, Mustafa Kemal Paşa söz alarak, Heyet-i Murahhasa'nın kendisinin kabul ettiği bir projeyi Hükümete ve Meclise kabul ettirmek için gelmediğini, Musul Meselesi'ni bir sene sonraya ertelemenin Musul'dan vazgeçmek anlamına gelmediğini söylemiştir. Diğer taraftan bazı mebusların Misak-ı Milli'yi tam olarak anlayamadığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, Musul'un konferans gündeminden çıkartılarak İngilizlerle karşı karşıya halletmenin milli menfaatler açısından daha faydalı olacağını söylemiştir.²⁵

Karaağaç'tan vazgeçilmesi, Musul Meselesi'nin tehiri, idari mali ve iktisadi konulardaki teklifin reddedilmesi şeklindeki Hükümet önerisi üzerinde cereyan eden tartışmalardan bir sonuç çıkmamış ve Saruhan Mebusu Reşat Bey ile arkadaşlarının verdiği "*Meselenin ehemmiyeti gayri kabili inkardır. Heyeti Vekile'nin teklifi hakkında Meclisi Aliden sağlam bir noktai nazar izhar edilebilmek için Heyeti Vekile'nin ve şubeyi alakadar eden mesailden mütehassis mebus ve müşavirlerin ayrı ayrı ve behemehal izahat vermek ve Meclisçe verilecek veçhenin bunun üzerine ittihazınızı teklif eyeriz.*"²⁶ Şeklindeki takrir kabul edilmiş ve Hükümetin, mukabil teklif hakkında, Meclisi detaylıca bilgilendirmesine karar verilmiştir.

2 Mart 1923 tarihindeki Meclis görüşmelerinde, daha önceden kararlaştırıldığı üzere Heyet-i Murahhasa üyeleri görüşmeler ile ilgili Meclise izahat vermişlerdir. Bu görüşmelerde, II. Grup üyeleri yine birtakım eleştirilerde bulunmuşlardır.²⁷ Mersin Mebusu Selahattin Bey ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Hükümetin, Meclisin bilgisi dışında mukabil bir proje hazırladığını ve bu projenin Meclise sunulmadığını söylemişler ve hükümetin bu tavrını eleştirmişlerdir.²⁸ Heyet-i Murahhasa üyelerinden Rıza Nur Bey'in adli konularla ilgili izahatta bulunduğu bu oturumda, Rıza Nur Bey'in konuşması sık sık II. Grup üyeleri tarafından kesilmiş ve müzakere bir tartışma şeklinde başlamış ve o şekilde de bitmiştir.²⁹

3 Mart 1923 tarihindeki oturumda, mali ve iktisadi konular görüşülmüş, II. Grup üyeleri, bu konuda da hükümeti eleştirmişlerdir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, böyle hayati meselelerin sadece bakanların inisiyatifine bırakılmasını eleştirirken, Karahisarı Sahip Mebusu Hulusi Bey, bunu "*cinayet*" olarak nitelendirmiştir. Hüseyin Avni Bey, her konuda komisyonlar kurulup mukabil teklifin hazırlanması ve Meclisin de

²⁵ A.g.e, s. 1317-1318.

²⁶ A.g.e, s. 1325.

²⁷ Demiraslan, a.g.t, s.70.

²⁸ TBMM GCZ, Birinci Devre, Cilt 4, s. 3-5.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. TBMM GCZ, Birinci Devre, Cilt 4, s. 2-28.

aydınlatılması gerektiğini ileri sürerek, Hükümetin Avrupalıların tuzağına düşmek üzere olduğunu ve barış taslağının Mondros'tan bir farkı olmadığını³⁰ söylemiştir. Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey, Müttefiklere gönderilecek olan mukabil teklifin kendileri tarafından bilinmediğini ve Hükümetin harpten korktuğunu ileri sürmüştür.³¹ Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ise "*Beyefendiler; esas bozuk olunca onun üzerine konulacak bina çürük olur. Binaenaleyh müzakeratın esası çürüktür. Çürük olduğu için bu müzakerat bir şey intaç etmez. Sebebi: Efendiler; bütün illet bir noktadadır. O da Meclisimiz icrai ve teşrii salahiyeti haiz bir Meclistir. Fakat Hükümetimiz adeta kalbine usulü veçhile siyaset tedvir etmek istiyor. Yani yaptığı projeyi bizden saklıyor. Bu da bir siyasettir. Fakat maalesef Meclisimizin bu günkü vaziyetiyle kabili telif değildir. Ben icrai salahiyeti haiz olduğum halde böyle gizli olarak hükümetin değil, hükümetin etrafına toplanacak büyük bir zümrenin dahi yapacak olduğu işten mesuliyet kabul edemem.*"³² Diyerek eleştirilerini dile getirmiştir. Bu tartışmaların ardından, Maliye Vekili Hasan Bey ile Hariciye Vekili İsmet Paşa, mali iktisadi ve siyasi meseleler hakkında açıklamalarda bulunmuşlar ve mebusların sorularına cevap vermişlerdir.³³

4 Mart 1923 tarihindeki oturumda, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey, Hariciye Vekil İsmet Paşa ve Heyet-i Murahhasa müşavirlerinden Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey, Lozan görüşmeleri konusunda izahatta bulunmuşlar ve müzakereler yine II. Grup üyeleri ile Hükümet üyeleri arasında yaşanan tartışmalara sahne olmuştur.³⁴

Aynı oturumda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Musul Meselesi'nin konferans gündeminden çıkartılarak, Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesinin kabul edilmesine ve Hükümetin, Lozan'da izlediği politikaya şiddetle karşı çıkmış Misak-ı Milli'nin pek çok hükmüne aykırı kararlar verildiğini, "*yarım bir sulh*" adına ülkenin Bolşevikliğe sürüklendiğini ileri sürmüştür. Ayrıca kamuoyunda II. Grup milletvekillerinin tekrar mebus seçilme ümitlerinin olmadığı ve bu nedenle barışa yanaşmayıp savaşın devamını istedikleri yönünde düşünceler ortaya çıktığını belirterek bu yöndeki düşünceleri eleştirmiş ve Mecliste böyle düşünen bir milletvekili bulunmadığını ifade etmiştir.³⁵

³⁰ **TBMM GCZ**, Birinci Devre, Cilt: 4, s. 31, Demiraslan, **a.g.t.**, s.70.

³¹ **TBMM GCZ**, Birinci Devre, Cilt: 4, s. 34.

³² **A.g.e.**, s. 36.

³³ Geniş bilgi için bkz. **TBMM GCZ**, Birinci Devre, Cilt: 4, s. 30–71.

³⁴ Geniş bilgi için bkz. **A.g.e.**, s. 74–104.

³⁵ **A.g.e.**, s. 93–97; Demiraslan, **a.g.t.**, s.71.

5 Mart 1923 tarihindeki toplantıda, çok daha sert tartışmalar yaşanmıştır. İzmit Mebusu Sırrı Bey, İsmet Paşa'yı Misak-ı Milli'yi tam olarak anlayamamak ve Misak-ı Milli'ye aykırı hareket etmekle suçlamıştır.³⁶ Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ise Heyet-i Murahhasa'nın, Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılmış toprakları masa başında kaybettiğini ve göreve devam etmemesi gerektiğini söyleyerek eleştirilerini dile getirmiştir.³⁷ Aydemir, Ali Şükrü Bey'in konuşmalarının onu, Mustafa Kemal Paşa ile kavganın eşliğine kadar getirdiğini ve bu krizin I. Meclisin sonunu getiren olay olduğunu ileri sürmüştür.³⁸

Diğer taraftan, 5 Mart 1923 tarihindeki bu oturumda II. Grup üyesi İzmit Mebusu Sırrı Bey, Meclisin Misak-ı Milli haricinde bir karar alamayacağını ileri sürerek seçime gidilmesini önermiştir. Fakat bu öneri I. Grup tarafından desteklenmemiştir.³⁹

Lozan Konferansı'nda teklif edilen barış önerileri konusunda, Mecliste yaşanan tartışmalarda bir sonuç elde edilememiştir. II. Grup üyeleri, başta Musul Meselesi'nin konferans gündeminden çıkartılması olmak üzere, Karaağaç'tan vazgeçilmesi, mali ve iktisadi meselelerin tehir edilmesi, Halifenin hariçteki Müslümanlar üzerindeki yetkilerinden vazgeçilmesi gibi pek çok konuda muhalefet etmişlerdir. Meclisin uzlaşmaya varamayacağını gören Mustafa Kemal Paşa, 6 Mart 1923 tarihindeki oturumda, Lozan konusunda yapılan muhalefetten yakınmış ve bu müzakerelerin sürdürülmesinin sakıncalı olduğunu söyleyerek Lozan konusunda Hükümete güvenilmesini istemiştir.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın da bu isteği üzerine, I. Grup milletvekilleri "*Lozan Konferansı'ndaki Teklif-i Sulhiye Üzerindeki Müzakerat ve İcra Vekilleri Heyeti'ne İtimat*" adında bir takriri Meclise sunmuşlardır. Bu takririn kabul edilmesi ile de Lozan konusundaki müzakerelere son verilmiş ve bu konudaki keyfiyet Hükümete bırakılmıştır.⁴¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Lozan Konferansı konusunda inisiyatifini hükümete bırakmış olsa da, I. ve II. Grup arasındaki sert mücadelenin yaşandığı bu ortamda, Misak-ı Milli kapsamındaki Musul'un Türkiye'ye

³⁶ TBMM GCZ, Birinci Devre, Cilt: 4, s.108.

³⁷ A.g.e, s. 130-132.

³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938** Remzi Kitapevi, İstanbul 1999, s. 79-81; 5 Mart 1923 tarihli Meclis görüşmeleri için bakınız. TBMM GCZ Birinci Devre, Cilt: 3, s. 106-147.

³⁹ TBMM GCZ, Birinci Devre, Cilt: 4, s.141.

⁴⁰ A.g.e, s.173; Demiraslan, a.g.t, s.71-72.

⁴¹ 6 Mart 1923 Tarihindeki Meclis görüşmeleri için bkz. TBMM GCZ, Birinci Devre, Cilt: 4, s. 150-191. Demiraslan, a.g.t, s.72.

bırakılmayacağına anlaşılması, Lozan Konferansı'nda kabul edilecek barış esaslarını Meclise kabul ettirmek konusunda ciddi endişeler ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine TBMM, 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı almıştır.⁴²

Lozan konusundaki eleştiriler sadece II. Grup üyeleri tarafından yapılmamıştır. Yukarıda aktarılmış olan Meclis müzakerelerinde Hükümetin Lozan politikasına yönelik eleştirilerde bulunan, Konya Mebusu Refik Bey, Lazistan Mebusu Osman Bey, Erzurum Mebusu Durak Bey, Antalya Mebusu Rasih Efendi, Karesi Mebusu Basri Bey gibi mebuslar II. Grup üyesi değillerdir. Bu mebusların isimlerine, Hüseyin Avni Bey'in 30 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ne vermiş olduğu II. Grup üyelerini gösterir listede yer verilmemiştir.⁴³

Sonuç olarak, Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra, müttefik devletlerle yapılacak barışın esasları Lozan Konferansı'nda görüşülmüştür. I. Dönem görüşmelerde uzlaşmaya varılamadığı için görüşmeler kesilmiş ve Türk Heyeti, takip edilecek politika hakkında Meclisten bilgi almak için ülkeye dönmüştür. Ancak 27 Şubat 1923 tarihinden 6 Mart 1923 tarihine kadar yapılan müzakerelerde Mecliste birlik sağlanamamış, müzakereler Hükümet ile II. Grup üyeleri arasında yaşanan bir mücadeleye dönüşmüştür. II. Grup üyeleri Musul Meselesi ile iktisadi meselelerin tehir edilmesi ve Karaağaç'tan vazgeçilmesi gibi konularda muhalefet etmiş ve müzakereler genellikle kargaşa içerisinde devam etmiştir. Meclisin Lozan konusunda uzlaşmaya varamaması üzerine, I. Grup üyelerinin önerisi sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi, II. Grup üyelerinin karşı çıkmasına rağmen, Lozan'da takip edilecek politika konusunda Hükümete yetki vermiştir.

Lozan Konusundaki inisiyatifin hükümete devri sorunlara çözüm getirmemiştir. Çünkü Lozan görüşmeleri Mecliste daha önceden var olan muhalefet hareketinin daha da büyümesine ve şiddetlenmesine yol açmıştır. Bu da Lozan'da kabul edilecek barış esaslarının Meclise kabul ettirilemem kaygısını ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine I. Grup üyelerinin önerisi sonucunda TBMM, 1 Nisan 1923'te Meclisin yenilenmesine karar vermiştir.

II. Lozan Müzakerelerinin Basındaki Yansımaları

I. Dönem Lozan görüşmelerinin kesilmesi ve Türk Heyeti'nin başkente dönüşü ile konunun Meclis gündeminde tartışılması beklenmeye

⁴² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923–1931*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.49–50; İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkasına Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III, Sayı 8, Ankara 1987, s.438; Demirel, *a.g.e.* s. 505–516; Erol Kürkçüoğlu, "1923 Seçimleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 3, Erzurum 1989, s.121.

⁴³ Hüseyin Avni Bey'in vermiş olduğu bu liste için bkz. "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatu" *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923.

başlanmıştır. Ancak Meclis müzakereleri, 27 Şubat 1923 tarihine kadar başlamamıştır. Müzakerelerin başlamasında kadar geçen bu sürede ve müzakerelerin yapıldığı dönemde basın organlarında hükümetin Lozan'da izlemiş olduğu ve gelecekte izleyeceği politika ile ilgili çeşitli tartışmalar yaşanmıştır.

Bu süreçte basında en çok üzerinde durulan konular, görüşmelerin kesilmesine neden olan Musul Meselesi ile iktisadi ve mali meseleler olmuştur. Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 1 Mart 1923 tarihinde yayımladığı bir haberde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Lozan Barış Konferansı'nda katiyyen taviz vermeyeceği hususları aktarmıştır. Bunlar;

1. Karaağaç'ın Yunanlara terki

2. Musul'dan feragat edilmesi

3. Adli kapitülasyonlar

4. Mali ve iktisadi mevad

5. Yunanların tazminat ve tamirat bedeli vermeleri⁴⁴ Olarak işaret edilmiştir.

27 Nisan tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayımlanan "Aradaki Ruh Hapis" başlıklı imzasız makalede, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasının sebepleri üzerinde durulmuş ve temel sebepler olarak Musul Meselesi, mali ve iktisadi meseleler ve adli kapitülasyonlar konusu işaret edilmiştir. Makalenin devamında, Musul konusunun konferans gündeminden çıkartılması ile İngiltere ile aramızdaki sorunların hemen hemen tamamen halledildiği vurgulanmış ve İsmet Paşa'nın aynı şekilde Fransızlar ile anlaşmazlık konusu olan ekonomik meselelerin de konferans gündeminden çıkartılması için öneride bulunduğunu ancak bu öneri kabul edilmediği için konferansın dağıldığı belirtilmiştir. Yazının sonunda, Fransızların bu teklifi kabul etmemelerinin altında İngiliz siyasetinin ve bildik İngiliz oyunlarının yattığı⁴⁵ belirtilmiştir.

Görüşmelerin kesilmesi konusunda, Anadolu'da Yenigün Gazetesi'nde yayımlanan "Mesele Mecliste" başlıklı makalesinde Yunus Nadi, Müttefiklerin sunduğu barış taslağının kabul edilmemesinin isabetli bir karar olduğunu belirtmiş ve "görülüyor ki vaziyetimiz sulh ihtimalinden harb hakikatine istinad eylemekte bulunuyor."⁴⁶ Diyerek barış görüşmelerinden sonuç çıkma ihtimalinin düşük olduğunu vurgulamıştır.

⁴⁴ "Büyük Millet Meclisi'nin Katiyyen Kabul Etmeyeceği Mesail Hangileridir", **Tevhid-i Efkâr**, 1 Mart 1923.

⁴⁵ "Aradaki Ruh Hapis", **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Şubat 1923.

⁴⁶ Yunus Nadi, "Mesele Mecliste" **Anadolu'da Yenigün**, 27 Şubat 1923.

Tanin Gazetesi sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit, 27 Şubat 1923 tarihli Tanin Gazetesinde “*İktisadi ve Mali Mesailer*” başlıklı makalesinde farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Hüseyin Cahit, bu makalesinde, Müttefiklerin teklif ettikleri iktisadi ve mali şartların, Türk halkı için esaret teşkil edeceği gerekçesi ileri sürülerek görüşmelerin kesilmesini eleştirmiş, hasım devletlerin dünyanın her tarafında propaganda yaparak Türklerin “*ifradperverliğinden, inatçılığında*” bahsedeceklerini ve bütün dünyanın Türk halkını kabahatli bulacağını ifade etmiştir. Bu eleştirilerin yanı sıra görüşmelerin kesilmesi ile ilgili olarak, Türk Heyeti tarafından yapılan resmi açıklamaların, “*ez cümle falan filan noktalar...*” şeklinde olduğunu ve anlaşmazlıkların nedenlerinin açık bir şekilde ortaya konmadığını ifade etmiştir. Devamında, Lozan’da görüşülen iktisadi konular hakkında tek tek açıklamalar yapan Hüseyin Cahit, yazısını şu satırlarla bitirmiştir: “*İşte şu tahlil bize isbat ediyor ki işin içinde çok mühim menafi’[menfaatler] vardır. Fakat istikbal için memleketi muzır taahhütler altına sokmak, bir daha göz açamamak, kısa tabir ile bir esaret-i iktisadiyeye düşmek tehlikesi yoktur. Bu korku biraz vehmden biraz da meselelerin köküne nüfuz etmemekten ileri geliyor.*”⁴⁷

Basın organları genel olarak Türk Heyeti’nin görüşmeleri kesmesini olumlu karşılarken, Hüseyin Cahit, bunu eleştirmekle beraber Lozan’da elde edilmiş olan kazanımların çok önemli olduğunu vurgulamıştır. 28 Şubat 1923 tarihli Tanin Gazetesi’nde “*İntizar Devresi*” başlığı ile bir başka makalesi yayımlanan Hüseyin Cahit, Lozan konusunun Mecliste görüşülmeye başlamasından evvel genel bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Yazısında, Türk Heyeti’nin Ankara’ya dönüşünün üzerinden bir haftadan uzun bir süre geçmesine rağmen heyetin henüz Meclise açıklama yapmadığını belirten yazar, geçen bir haftalık sürenin faydalı olduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir: “*Fikrimizce Lozan Sulh Müzakeratı hakkında Büyük Millet Meclisi’nde verilecek izahatın ve bu izahat neticesinde cereyan edecek münakaşatın böyle uzaması bilakis pek hayırlı olmuştur. Çünkü Lozan Konferansı dönüşü memlekette büyük bir galeyan-ı efkâr husule gelmişti. Aynı zamanda İzmir limanı meselesinin tahaddüsü[ortaya çıkması] asabiyeti bütün bütün artırmaya sebep olmuştu. Böyle bir halet-i ruhiye dahilinde selamet-i fikriye ile işleri muhakeme etmek, hal ve vaziyet-i sükun ile görmek pek zor oluyordu. Binaenaleyh derhal ittihaz edebilecek bir kararın hakikat-i hale istinad etmemesi, hissiyat üzerine bina olunması ve birtakım su-i tefehhümlere galebe çalmaması tehlikeleri vardı. Halbuki geçen şu beş on günlük müddet görüyorum ki efkara bir sükunet, muhakemelere daha ziyade vüruh getirmiştir. İlk günleri*

⁴⁷ Hüseyin Cahit, “*İktisadi ve Mali Mesailer*”, **Tanin**, 27 Şubat 1923.

efkar-ı umumiye meselenin hakikatine nüfuz edememiş gibi görünüyordu. Konferansın neden dolayı yarım kaldığını bilemediği gibi konferansta adeta büyük bir mağlubiyete uğramışız, en tabii meşru mutalebat-ı milliyemizin[milli istekler] tatmininde muhalefete maruz kalmışız gibi bir his vardı. Hukukumuzun temin ve istihsali için yine silaha sarılmak lazım geleceği kanaatine varılıyordu. Hâlbuki Lozan Konferansı heyet mecmuası, itibariyle Türklüğün çok iftihar edeceği bir muzafferiyeti tab-ı teşkil ediyordu. İstihsal edilemeyen maddelerde maruz olduğumuz müşkülâtın verdiği neticeler bizi muvaffakiyetimizin devamını anlamaktan mahrum bırakıyordu. Lozan'da temin edilen esasat yalnız birden bire nazar-ı firib[göz aldatan], pek cazip görünebilecek şeyler değildir. Bilakis derin ve ciddi tetkikata mütehammil [tahammül edilebilen] ve tetkikat neticesinde ehemmiyeti göze çarpacak maddelerdir.⁴⁸

Hüseyin Cahit'in bu makalesinde, müttefiklerin Lozan'da öne sürdüğü şartların Türkiye açısından kazançlı olduğunu ve kamuoyundaki tepkilerin Türkiye'nin kazançlarını anlayamamaktan ileri geldiğini söylemesi basında tepkiye neden olmuştur. Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 2 Mart 1923 tarihli sayısında "*Tanın'in Neşriyatı Ankara'da Fena Tesir Etti*" başlığı ile verdiği bir haberde, Tanin Gazetesi ve Hüseyin Cahit ile ilgili ismi belirtilmeyen bir gazetede "*bozgunculuk*" yaptığı yönünde ithamlar yer aldığından bahsetmiştir. Söz konusu makalede, "*Yeniden harb ihdasına [hadise] lüzum yoktur. Zira zaten harb içinde bulunmaktayız. Misak-ı Millimiz tamamen tahakkuk etmedikçe ve istihsal olunmadıkça harb devam edecektir. Tanin'in son neşriyatı misali neşriyatta bulunanların Fransa'da takibat-ı kanuniyeye maruz olacaklarını, çünkü Tanin tarafından vuku bulan neşriyatın hürriyet-i kalem ile kabil-i telif olmayıp memleketimizin aleyhinde bulunduğunu, Lozan Konferansı'nda elde edilen neticenin hiç olduğunu, sulhümüzün süngülerin ucunda bulunduğunu, aksini iddia edenlerin milli cidalimizin manasını tanımadıklarını ve bilmediklerini yazmaktadır.*"⁴⁹ Şeklinde ifadeler yer aldığı aktarmıştır.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Velid Ebuzyiya da Hüseyin Cahit'e yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Velid Ebuzyiya, 2 Mart 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde "*Davamızı Nasıl Müdafaa Edebiliriz*" başlığı ile yayımlanan makalesinde, Hüseyin Cahit'i şu ifadelerle eleştirmiştir. "*Davamızı müdafaa edebilmemiz için her şeyden evvel haklı olduğumuza kendimiz iman etmemiz lazımdır. Bu hakikati maalesef içimizde taktir*

⁴⁸ Hüseyin Cahit, "*İntizar Devresi*", **Tanın**, 28 Şubat 1923; Demiraslan, a.g.t, s.72.

⁴⁹ "*Tanın'in Neşriyatı Ankara'da Fena Tesir Etti*" **Tevhid-i Efkâr**, 2 Mart 1923. Demiraslan, a.g.t, s.72.

edemeyen arkadaşlar zuhur etmeye başladı. Bu meyanda bilhassa Tanin refikimizi zıkr edebiliriz... Tanin Lozan Konferansı'nın inkita'ından [kesilme] beri bu inkita'dan yalnız bizim Heyet-i Murahhasamızın mesul olduğunu iddia etmekle kalmıyor, fakat Avrupa'nın bize vuku bulan tekliflerinden bazılarını kabul etmediğimizden dolayı da yine kendimizin kabahatli olduğumuzu söylüyor. Refikimiz Heyet-i Murahhasamızca şayan-ı kabul görmeyen teklifler meyanında bilhassa ehemmiyet verdiği mesailer, mesail-i maliye ve iktisadiyedir. Bu meselelere dair bir iki gün evvel neşrettiği makalede, her bir meseleyi ayrı ayrı tetkik ve ta'mik[inceleme] eyliyor ve hemen bunların hepsinin, biraz hüsn-i niyet gösterdiğimiz takdirde kabul edilebileceğini, ortada ihtilafa mucip büyük sebepler olmadığını söylemek istiyor.”⁵⁰ Yazısının devamında, Türk Milleti'nin sadece hakkı olan topraklarda hür ve özgürce yaşamak istediğini belirten Velid EbuZZiya, Tanin Gazetesi'nin bu haklı davada Türk Halkı'nı haksız duruma düşürecek mahiyette neşriyatta bulunduğunu ve müzakereler açısından Türk halkının zayıf noktalarını ileri sürerek hasım devletlere yardımcı olduğunu ileri sürmüştür.⁵¹

II. Grubun yayın organı olan Tan Gazetesi de görüşmelerin kesilmesi üzerine Lozan Konferansı ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. 28 Şubat 1923 tarihinde yayımlanan “*Vatan Yolunda Birlik*” başlıklı imzasız başmakalede, Meclisin birlik içerisinde olduğu ve Meclisteki gruplar arasında anlaşmazlık yaşanmasını bekleyenlerin yanılacakları vurgulanmıştır. Ancak makalenin devamında yer alan “*Bugün neticeye iktiran etmeyen herhangi bir meselenin, yarın bütün terakki, tekamül yollarında önümüze bir engel suretinde çıkmayacağı nasıl temin olunabilir? Artık dünkü hadiselerin tarihi zaruretlerin hesabı tamamen görülmeli, atıye bu muzır acı ve müthiş amillerden bir şey bırakılmamalıdır. Artık gelecek Türk nesli de bizim gibi mazinin bu menfur mirasıyla iştigale mecbur olmasın.... Sulh her türlü manasıyla sulh olmalıdır.*”⁵² Şeklindeki ifadeler, bazı hükümlerinin Hükümet tarafından kabul edildiği barış önerisinin, II. Grup tarafından kabul edilmeyeceğini gösterdiği gibi, Mecliste yaşanacak muhalefetin de habercisi olmuştur. Dolayısıyla Meclisteki birlikten söz eden bu makale, daha ziyade düşünsel farklılıkları ortaya koymuştur.⁵³

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, Tan Gazetesi'nde yayımlanan bu makaleyi, 2 Mart 1923 tarihli sayısında haber yapmıştır. Haberin başlığını “*İkinci Grubun da Gayesi Misak-ı Milli'dir*” şeklinde atan gazete, “*İkinci Grubun*

⁵⁰ Velid EbuZZiya, “*Davamızı Nasıl Müdafaa Edebiliriz?*” **Tevhid-i Efkâr**, 2 Mart 1923.

⁵¹ Aynı yer

⁵² “*Vatan Yolunda Birlik*” **Tan**, 28 Şubat 1923.

⁵³ Demiraslan, **a.g.t.**, s.73.

neşr-i efkârı olan Tan Gazetesi, Büyük Millet Meclisi'nde muhalefet yoktur İkinci Grubun yegâne gayesi Misak-ı Milli'de mündemiçtir ve Misak-ı Milli'den ibarettir diyor."⁵⁴ İfadelerine yer vermiş ve II. Grup'un Misak-ı Milli konusundaki hassasiyetini vurgulamıştır.

2 Mart 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde yayımlanan bir başka haberde Heyet-i Murahhasa müşavirlerinin, Mecliste verecekleri izahatın büyük önem taşıdığını ve özellikle mali ve iktisadi konulardaki maddeler hakkında verilecek izahatın çok önemsendiğini belirtmekte ve bu maddeler hakkındaki izahatın çok hararetli münakaşalara sebebiyet vereceğinin anlaşıldığı⁵⁵ ifade edilmiştir. Bu haberden hareketle, Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nin Mecliste Lozan konusunda düşünsel bir birlik sağlanamayacağı ve büyük tartışmalar yaşanacağı fikrinde olduğu kanısına ulaşılabılır.

Tan Gazetesi'nin 1 Mart 1923 tarihli sayısında yayımladığı "*Sulh İşleri*" başlıklı haber de aynı paralelliktedir. Haberde, Meclisin genel kanaatinin itilaf devletleri tarafından verilen barış taslağının hiçbir surette kabul edilemeyeceği yönünde olduğu ve İktisadi ve mali konular ile muallâkta kalan diğer konular ile ilgili adil çözümler üreten bir projeden bahs edilebileceği⁵⁶ ifade edilmiştir. 2 Mart 1923 tarihli Tan Gazetesi'nde yayımlanan, "*Yeni İçtima Senesi Münasebetiyle*" başlıklı imzasız makalede ise Misak-ı Milli'nin tam olarak gerçekleştirileceği bir barış antlaşmasını temenni eden şu cümleler yer almaktadır. "*Misak-ı Millimiz yolunda atılan adımların hedefe doğru ilerlediğini idrak ederken yakın bir atide bu meselenin tamamen tahakkuk etmiş olduğunu görmek ümidini, ümit ve tekrar ve yeni senenin amal-i milliyeyi [milli istekler] tatmin eden bir sulh ile revnekdar [güzel- hoş] olmasını temenni eyleriz.*"⁵⁷

II. Grup'un yayın organı olan Tan Gazetesi'nin yayınlarında Misak-ı Milli'den taviz verilmeyeceği yönündeki yorumlar, müttefiklerce verilmiş ve bir kısmı hükümet tarafından kabul edilmiş olan antlaşma taslağının II. Grup tarafından kabul edilmeyeceğinin işaretlerini vermiştir.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde 1 Mart 1923 tarihinde yayımlanan başmakalesinde Velid EbuZZiya, "*Siyasi meselelerde biz, Avrupa ile uzun müddet cidal ederek ihraz-ı muvaffakiyet edebilecek iktidara haiz değiliz. Avrupa diplomatları, müzakerat-ı siyasiyede bize nispetle çok tecrübeli çok kurnaz ve bilhassa son derece sözlerinde durmaz kimseler oldukları cihetle*

⁵⁴ "*İkinci Grubun da Gayesi Misak-ı Milli'dir*" **Tevhid-i Efkâr** 2 Mart 1923. Demiraslan, **a.g.t.**, s.73.

⁵⁵ "*Millet Meclisi'nde Bugünkü Mühim Müzakerat*", **Tevhid-i Efkâr**, 2 Mart 1923.

⁵⁶ "*Sulh İşleri*" **Tan**, 1 Mart 1923.

⁵⁷ "*Yeni İçtima Senesi Münasebetiyle*", **Tan**, 1 Mart 1923.

kendileriyle muhalif mesail için ikide birde karşılaşacak olursak neticede birçok zararlar görebiliriz.” demiş ve barış görüşmelerinde istenilenlerin alınabilmesi için ordunun terhis edilmemesi gerektiğini şayet “yarım bir sulh hatırı için” ordu terhis edilirse, Avrupalıların tehditlerine boyun eğmek zorunda kalınacağını ileri sürmüştür.⁵⁸

Aynı makalesinde bu hususları Başmuraahas İsmet Paşa'nın daha iyi bildiğini ileri süren Ebuuzziya, *“müşarünileyh mesail-i mağlumun tefrikiyle [malum meselelerin konferans gündeminden çıkartılması] bir sulh akdine behemehâl taraftar ise bu da ancak kendisinin amel-i sulhperveranesine [barışseverliğine] atıf olunabilir. Meclis ise Başmuraahasımıza hürmet-i mahsusa beslemekle beraber kendisinin nokta-i nazarına behemehâl iştirak etmek mecburiyetinde değildir... Büyük Millet Meclisi, Hükümetin projesine muarız [karşı] bulunuyor Bu hususta biz de Misak-ı Millimizden fedakârlık etmek istemeyenlerle hemfikir bulunuyoruz.”* diyerek Musul Meselesi'nin konferans gündeminden çıkartılmasını eleştirmiştir. Devamında Avrupa'nın istediği tarzda bir sulh için çalışanlar ve bazı gerçekleri göz göre göre saklayarak neşriyatta bulunanlar olduğunu belirterek *“...daha bugünden sulh için bu kadar hava hoş göstermenin bazı maksada mesela fırkacılık amalına müstenid olabileceği hatırımıza geliyor.”* demiş ve *“hükümet makûs bir gaye”* takip ediyorsa Mecliste bu konunun şiddetli münakaşalara sebebiyet vereceğini ve İsmet Paşa'nın kendi *“nokta-i nazarından fedakârlık etmemek için”* istifa etmek zorunda kalabileceğini⁵⁹ ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi Velid Ebuuzziya, henüz Meclis müzakereleri başlamadan Meclisin, Hükümetin sulh konusunda takındığı tavra karşı olduğunu söyleyerek, gerek kendisi adına ve gerek Meclis adına Lozan'da uygulanan politikanın tasvip edilmediğini ve bu konuda çok ateşli tartışmaların yaşanacağını açıkça ifade etmiştir.

Misak-ı Milli'den taviz veriliyor olması, eleştirilerin temel noktasını oluştururken Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit, 1 Mart tarihinde yazdığı makalesinde farklı bir eleştiride bulunmuş ve Lozan konusundaki Meclis görüşmelerinin gizli yapılmasını tenkit etmiştir. Bu konudaki görüşmelerin bütün milleti alakadar ettiğini söyleyen Hüseyin Cahit, Millet'in, Mebusların görevlerini ne ölçüde yaptıklarını bilmeye hakkı olduğunu ifade etmiş ve *“Mademki hakiki bir hâkimiyet-i milliye vardır her şeyi bilmek hakkımızdır. Büyük Millet Meclisi'nde devam etmekte olan müzakerat vatanın mukadderatı üzerinde kat'i ve azim bir tesir hâsıl edecektir. Bu müzakerattan sulh veya harb çıkacak. Lüzumsuz bir harb*

⁵⁸ Velid Ebuuzziya, “Sulhün Sağlam Olması Lazımdır!”, **Tevhid-i Efkâr**, 1 Mart 1923. Demiraslan, a.g.t, s.73-74.

⁵⁹ Aynı Yer.

memlekete ne kadar zarar verebilirse muzır şeraiti havi bir sulh de netice itibariyle o kadar fena olur. Harb taraftarı olan veya sulh iltizam eden, yahut tefrik etmiş [Konferans gündeminden çıkartılmış] şeraiti beğenmemiş veya beğenmeyen mebuslarımız mütalaalarını ne gibi.... istinad ettirdiler? Ne gibi vesaiki[vesikalar] tetkik ettiler. Bütün bunları biz millet etrafiyla bilmek istiyoruz.” demiştir. Devamında tüm milleti ilgilendiren böyle önemli bir kararın birkaç yüz kişiden oluşan Meclis tarafından gizlice alınmasının yanlış olduğunu ifade eden Hüseyin Cahit, makalesini, “*Ben hâkimiyet-i milliyeyi böyle anlamıyorum*”⁶⁰ diyerek tamamlamıştır.

5 Mart 1923 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Hüseyin Cahit’e cevap vermiş ve “*Büyük millet Meclisi’ndeki müzakerat, millettten değil, eylem hal-i harpte bulunduğumuz düşmanlardan gizlenilmektedir.*”⁶¹ Diyerek Meclis toplantılarının gizli yapılmasının sebebini izah etmiştir.

Hüseyin Cahit’in diğer gazetecilerden farklı olarak eleştirdiği konulardan birisi de Lozan konusunun Mecliste müzakere ediliyor olmasıdır. Hüseyin Cahit, 2 Mart 1923 tarihli Tanin Gazetesi’nde yayımlanan, “*Son Haberlere Göre*” başlıklı makalesinde, “*...mesail-i sulhiyenin murahhaslar vasıtasıyla değil, doğrudan doğruya Millet Meclisi vasıtasıyla müzakeresi gibi bir şey olursa, kendisini Ankara’dan aldığı talimat ile bağlı hissedecek bir Heyet-i Murahhasa’nın vaziyeti ne kadar müşkül olacağını tahmin etmek pek kolaydır.*”⁶² Diyerek, Lozan konusunun Meclis tarafından tartışılmasının ve Meclisin, heyet üzerinde baskı kurmasının yanlış olacağını ileri sürmüştür.

Meclis müzakereleri devam ederken, basında, Misak-ı Milli’den taviz verilmemesi gerektiği doğrultusunda olan yorumlar devam etmiştir. 6 Mart 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi, II. Grup’un yayın organı olarak gösterdiği, Tan Gazetesi’nin 5 Mart 1923 tarihli sayısında yayımlanan başmakalenin bir bölümüne yer vermiştir. Tan Gazetesi, bu makalede yer alan “*Büyük millet Meclisi’ndeki müzakeratın neticesi, milletin amal-i sulhperveranesiyle müteradif [bağlı]hakk-ı hayat ve istiklal arzusundan ibaret olacaktır. Millet muahede projesinin ihdas ettiği vaziyet karşısında ne hayale kapılacak, ne de menfi hayatiyesini ihmal edecektir. Hükümetin de bu fikirde bulunduğunu ümit etmektedir.*” şeklindeki ifadelerle II. Grup’un Misak-ı Milli’den taviz verilmemesi konusundaki kesin tavrını ortaya koymuş ve Hükümetin bu konudaki tavrına yönelik tereddütleri olduğunu da göstermiştir.⁶³

⁶⁰ Hüseyin Cahit, “*Millet Meclisi’nde*” **Tanin**, 1 Mart 1923.

⁶¹ “*Hakimiyet-i Milliye ve Havi Celseler*” **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1923.

⁶² Hüseyin Cahit, “*Son Haberlere Göre*”, **Tanin**, 2 Mart 1923.

⁶³ “*Sulh Meselesi Hakkında Ankara’da Münteşir Gazetelerin Neşriyatı*”, **Tevhid-i Efkâr**, 6 Mart 1923.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi ise 5 Mart 1923 tarihli sayısında, Lozan konusunda Hükümetin takip ettiği politika ile ilgili tereddütleri gidermeye çalışmıştır. Gazete, Mecliste daha öncede birçok buhran yaşandığı ve bu buhranların hepsinin sonucunda açıklanan kararın milletin duygularına tercüman olduğu belirtilmiş, müzakerelerin de sabır ve emniyet ile beklenilmesi gerektiği vurgulamıştır.⁶⁴

Hâkimiyet-i Milliye'nin bu çağrısına Tevhid-i Efkâr Gazetesi Velid Ebuzziya'nın "*Sulh Misakımıza Doğru*" başlıklı makalesi ile cevap vermiştir. Velid Ebuzziya, bu makalesinde, Hâkimiyet-i Milliye'nin itidal çağrısını eleştirmiş, Müttetiklerden hiç birisinin Anadolu'da hayati önem taşıyan bir hakkı olmadığını ifade etmiştir. Devamında Milli Mücadele'nin Misak-ı Milliye sarılarak kazanıldığı ve memleketin de ancak bir "*sulh misakı*" ile huzur ve sükûnete kavuşturulacağını ileri sürmüş ve Meclisin çoğunluğunun kendisi gibi düşündüğünü ifade etmiştir.⁶⁵

Hâkimiyet-i Milliye'nin itidal çağrısını eleştiren ve Meclisin çoğunluğunun kendisi gibi Misak-ı Milli'den taviz vermeme arzusunda bulunduğunu ileri süren Ebuzziya, 6 Mart 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde yayımlanan "*İşleri Yine Karıştırdılar*" başlıklı makalesinde, İngilizlerin mali ve iktisadi konuların konferans gündeminden çıkarılması konusundaki olumlu fikirlerinden vazgeçtiklerini ve bu durumun barış münasebetlerini yeni bir devreye sürükleyeceğini yazmıştır. Diğer taraftan Meclis ile Hükümet arasında Lozan konusunda anlaşmazlık olduğunu, Heyet-i Vekile ile Heyet-i Murahhasa'nın bu konuların konferans gündeminden çıkarılması konusunda hemfikir olduklarını fakat Meclisin bu konuda muvafakat vermediğini ifade etmiştir. Ülke içerisindeki anlaşmazlıkların bile halledilmemiş olduğu mevcut durumda, İtilaf Devletleri arasında ortaya çıkan bu anlaşmazlıkların barış konusundaki ümitleri büsbütün azalttığını ifade eden Ebuzziya, Avrupa'nın sulh yapmak istemediğini istese bile kendi aralarındaki anlaşmazlıkların sulhe mani olduğunu belirtmiştir. Devamında ise "*...Zaferi tam istihsal etmiş olan bir millet sulhte de aynı zaferi izhar edemez mi? Binaenaleyh dün harpte nasıl Avrupa'nın reyini sormadık, hele o'nun karşısında eğilmedik ise bugün de yegane çare tahiyyatımız aynı yolu tutmaktan, yani kimsenin keyfini arzusunu düşünmeyerek sulhü kendimiz yapmaktan ibarettir. Avrupa'nın bu kararsızlığı karşısında yalnız biz kat'i kararı verebiliriz yalnız biz müspet ve mu'in bir sulh programı vücuda getirebiliriz. İşte buna kanaat getirdiğimizden dolaydır ki Büyük Millet Meclisimiz, her vakit senden bir*

⁶⁴ "*Hâkimiyet-i Milliye ve Havi Celseler*" **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1923.

⁶⁵ Velid Ebuzziya, "*Sulh Misakımıza Doğru*" **Tevhid-i Efkâr**, 7 Mart 1923.

sulhü, Misak-ı Milli'yi bekliyoruz. Onu yaptığın gün, sulh olmuştur diyoruz. Görülecektir ki er geç hepimiz bu fikirde karar kılacağız ve harbi biz yaptığımız gibi sulhü de nihayet yine biz yapacağız." Diyerek Avrupa ile yapılacak müzakerelerin barış getirmeyeceğini barışın ancak Misak-ı Milli'nin tam olarak gerçekleştirilmesi vasıtasıyla yapılabileceğini söylemiştir.⁶⁶

Velid Ebuuzziya, barışın sağlanması için Misak-ı Milli'nin tam olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ve bu konuda Avrupa devletleriyle yapılacak müzakerelerden bir sonuç çıkmayacağını söylemiştir. Avrupa devletleri arasındaki ayrılıkları da barışa engel olarak işaret eden Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nin Misak-ı Milli'nin savaş vasıtasıyla gerçekleştirilmesinin mümkün olduğuna inandığı söylenebilir. Nitekim aynı tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde verilen bir haberde, Mebusların tamamının Misak-ı Milli'nin tam olarak gerçekleştirilmesinden yana oldukları ve en küçük bir tavizin verilmeyeceği belirtilmiştir. Devamında ise Türk ordusunun daha fazla bekleyemeyeceği ve barışın sağlanmasının Avrupalı devletlerin tamamının Türkiye'nin bağımsızlığını kabul etmelerine bağlı olduğu ve bunun on-onbeş gün içinde netlik kazanacağı vurgulanmıştır.⁶⁷

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, müttefikler arasındaki anlaşmazlıkların barışa mani olduğunu ileri sürerken, Tanin Gazetesi bu anlaşmazlıkların Türkiye'nin lehine kullanılabilmesini ileri sürmüştür. Hüseyin Cahit, 7 Mart 1923 tarihli Tanin Gazetesi'nde yayımlanan "*Lord Cruzon ve Sulh*" başlıklı makalesinde, İngilizlerin ekonomik konularda uzlaşmaz tavrını devam ettirdiğini belirtmiş ve ekonomik istiklalimiz konusunda olumlu düşünen Fransa, İtalya ve Amerika ile karşılıklı antlaşmalar yapılmasının İngiltere'yi anlaşmaya mecbur bırakacağını ifade etmiştir.⁶⁸

Tan Gazetesi ise 7 Mart 1923 tarihli sayısında yayımlanan "*Vüzuha Doğru*" başlıklı imzasız makalede, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Lozan Konusunda Hükümete itimat ettiğini duyurmuş ve yaşanan bu gelişmeden sonra Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilebilmesi için gerekirse savaşa devam edileceğinin belirtildiği şu ifadeleri kullanmıştır. "*Şurası da muhakkaktır ki hakk-ı hayat ve istiklalini gaye-yi emel ittihaz eden millet, bu tabi ve hayati haklarını tehlikede ve sulh şeraitinin bizi makasıd-ı milliyeden uzaklaştıracak bir mahiyete iktisab etmekte olduğunu görürse bu kadar*

⁶⁶ Velid Ebuuzziya, "*İşleri Yine Karıştırdılar*", **Tevhid-i Efkâr**, 6 Mart 1923. Demiraslan, a.g.t, s. 74.

⁶⁷ "*Mebuslarımız Sulh Akdinden İstiklalimizin Tamamen Muhafazasını Düşünüyorlar*" **Tevhid-i Efkâr**, 6 Mart 1923.

⁶⁸ Hüseyin Cahit, "*Lord Cruzon ve Sulh*", **Tanin**, 7 Mart 1923.

*temayülât-ı sulhperveranesine rağmen derhal harbi ihtiyar ve kabulde tereddüt etmeyecektir. İşte bu esasın mahfuziyetidir ki hadisatın atideki inkişafına az çok emniyetle bakmak imkânı vermektedir.”*⁶⁹

Lozan konusundaki Meclis görüşmeleri gizli celselerde ele alındığı için basının Mecliste neler konuşulduğu konusunda bilgisi olmadığından Mecliste yaşanan hararetli tartışmalar basına çok fazla yansımamıştır. Basın organlarında genel olarak, Meclisin, Misak-ı Milli’den taviz vermeme konusunda hemfikir olduğu yönünde haberler yer almıştır. Ancak 7 Nisan tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi’nde yayımlanan “*Sulh Misakımıza Doğru*” başlıklı makalesinde Velid EbuZZiya, Meclisteki müzakerelerin uzamasının ve hararetli tartışmalar olduğuna dair duyuların, Meclisin ekseriyeti ile Hükümet arasında bir fikir ayrılığının yaşandığına delil olabileceğini ileri sürmüştür. Diğer taraftan, her iki tarafı da tatmin etmeyen bir barışın çok uzun sürmeyeceğini belirten EbuZZiya, bir mebusun bunu “*Bugün yapılacak yarım bir sulhün yarın pek müthiş yeni bir harb tevlid etmeyeceğini kim temin edebilir.*”⁷⁰ Dediğini yazmıştır.

Velid EbuZZiya’nın Misak-ı Milli’den taviz verilmemesi yönündeki bu sözleri II. Grup üyelerinin Mecliste söyledikleri ile aynı paralellikte olmakla beraber, Hüseyin Avni Bey’in 4 Mart 1923 tarihli Meclis toplantısında söylediği sözlerin bir bölümünün Velid EbuZZiya’nın bu makalesinde yer alması, gizli oturumda görüşülenlerin basına sızdırıldığı hissini uyandırmıştır. Nitekim 24 Mart 1923 tarihindeki Meclis oturumunda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, gizli oturumlarda konuşulanların ifşa edildiğine dair bir beyanat vermiş ve bunu “*Namussuzluk ve alçaklık*” olarak nitelendirmiştir.⁷¹

Lozan konusundaki müzakerelerde yaşanan tartışmalar ve kabul edilecek barış esaslarının Meclise kabul ettirilememe düşüncesi seçim kararının alınması ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Lozan konusundaki müzakerelerin bitmesinden kısa bir süre sonra II. Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri için hazırlıklar başlamıştır. Seçim döneminde basının gündeminde yer alan temel konu seçim faaliyetleri olmakla beraber Lozan konusu basının gündeminden düşmemiştir.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi seçim döneminde de sık sık Lozan konusunu gündeme getirmiş ve bu konu ile yeterince ilgilenilmediğinden ve Misak-ı Milli’ye aykırı politikalar yürütüldüğünden söz etmiştir.

⁶⁹ “*Vüzuha Doğru*”, **Tan**, 7 Mart 1923.

⁷⁰ Velid EbuZZiya, “*Sulh Misakımıza Doğru*” **Tevhid-i Efkâr**, 7 Mart 1923.

⁷¹ Bakınız. **TBMM ZC**. Birinci Devre, Cilt 4, s. 194–195.

Velid Ebuzziya, 2 Nisan 1923 Tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde yayımlanan “*İyi mi Fena mı*” başlıklı makalesinde, seçim kararının Türkiye’yi iyice zayıflatacağını ileri sürmüştür. 3 Nisan 1923 tarihli “*Yeni İntihabat*” başlıklı makalesinde de Lozan görüşmelerinin devam ettiği bu dönemde alınan seçim kararının Avrupalıların TBMM’deki ayrılıklardan istifade etmesine yol açacağını söylemiş ve seçim kararını “*muzır bir iş.*”⁷² Olarak değerlendirmiştir.

Ebuzziya, 4 Nisan 1923 tarihli yazısında, daha sert eleştirilerde bulunmuştur. Seçim kararını bir intihar olarak yorumlarken, bu kararı alan Meclisin, kararı destekleyen mebusların ve gazetecilerin tavırlarına anlam veremediğini belirtmiş bunun yanı sıra henüz İstanbul’un kurtarılmadığını ve Misak-ı Milli’nin gerçekleştirilmediğini ifade ederek I. Meclisin sulh müzakerelerine devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷³

Yazar, diğer taraftan seçim kararının Meclisteki birliğin göstergesi olduğu yönündeki beyanatları da eleştirmiştir. 7 Nisan 1923 tarihli “*Grupların Fevkinde Vatan Vardır*” başlıklı makalesinde, seçim kararının kimi yazarlarca düşünüldüğü gibi, Mecliste bulunan gruplar tarafından birlik içerisinde alınan bir karar olmadığını, aksine I. ve II. Grup arasındaki mücadeleni bir sonucu olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴

Ebuzziya, 8 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde yayımlanan “*Yeni İntihabatta Umde-i Esasiyemiz Ne Olmalıdır?*” başlıklı makalesinde ise yeni Meclisin en önemli işinin sulh meselesi olacağını fakat seçim münakaşaları nedeniyle Lozan’ın ve Misak-ı Milli’nin unutulduğunu söylemiştir.⁷⁵ 9 Nisan 1923 tarihinde yayımlanan “*Sulh İşi Ne Oluyor*” başlıklı makalesinde ise “*Bütün gayretlerimizi bütün amalimizi bütün efkârımızı yalnız intihabat üzerine temerküz ettirdik. Bari intihabata bu kadar inhimak [düşkünlük] gösterdiğimizize göre İntihab gayemizi, sulh meselesi teşkil etmiş olsaydı. Yani ancak Misak-ı Milli’imiz dairesinde sulh yapmayı istihdaf eden kimseleri İntihab etmeyi düşünse idik. Yine bir dereceye kadar müteselli olurduk... Bugün İntihab mücadeleleri ve münakaşaları ile meşgul olan erbab-ı kalem içinde Misak-ı Milliyyi, hakiki hakimiyet-i milliyeyi düşünen ve bu mukaddes gayelerin tahakkukunu temin*

⁷² Velid Ebuzziya, “*İyi mi Fena mı*” **Tevhid-i Efkâr**, 2 Nisan, 1923; Demiraslan, **a.g.t.**, s. 93.

⁷³ Velid Ebuzziya, “*Yeni İntihabat*” **Tevhid-i Efkâr**, 3 Nisan, 1923; Demiraslan, **a.g.t.**, s.93–94.

⁷⁴ Velid Ebuzziya, “*Grupların Fevkinde Vatan Vardır*”, **Tevhid-i Efkâr**, 7 Nisan 1923; Demiraslan, **A.g.t.**, s.94.

⁷⁵ Velid Ebuzziya, “*Yeni İntihabatta Umde-i Esasiyemiz Ne Olmalıdır?*” **Tevhid-i Efkâr**, 8 Nisan 1923; Demiraslan, **A.g.t.**, s.183.

edecek yolda neşriyatta bulunan pek azdır. Efkarı- dahiliyemizin böyle ma'şuş ve müzbid olduğu bu zamanda Heyet-i Murahhasamızın Lozan'da vaziyeti pek zayıf olacaktır.”⁷⁶ Şeklindeki ifadelerle seçimin getirdiği fikri ayrılıkların ve kargaşanın Lozan Konferansı'nda Türk heyetinin elini zayıflatacağını ifade etmiş. Seçim konusunda yazılar yazan gazetecilerin Misak-ı Milli'yi ve hâkimiyet-i milliyeyi unuttuklarını dile getirmiştir.

Yazar, 15 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ndeki, “*Sulhten Ziyade Sulhe Muhtacız*” başlıklı makalesinde de, seçim kararını alanları ve destekleyenleri eleştirmiştir. Yazısında, Fransızca “*İstanbul*” Gazetesinin, Yunan basınından “*Deba*” Gazetesi'nin ve Lord Cruzon'un seçim kararı konusundaki memnuniyetinden söz etmiş ve siyasi meselelerin bir kenara bırakılarak milli dava etrafında birleşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yazısının sonunda ise “*Sulh mesele-i hayatiyesi karşısında tekrar iktisab-ı sulh etmek farzîyesini ne kadar çabuk yaparsak o kadar iyi olacaktır*” diyerek barışın ancak kazanılarak elde edilebileceğini ifade etmiştir.⁷⁷

Tanin Gazetesi de seçim döneminde Lozan konusuna karşı hassasiyetini devam ettirmiştir. Gazete “*Tecdid-i intihab kararı milletin dâhili vaziyetini ve harice karşı hukukunu müdafaa zımında görmüş olduğu cepheye bir kat daha takviye etmiş ve dâhilen ne derece mütesaid olduğumuzu ve bu kararlar milletin kudret-i aliyesini cihana isbat ettiğini göstermiştir.*”⁷⁸ Diyerek, Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nin aksine, seçim kararını yerinde bir karar olarak değerlendirmiş ve kararın meclisteki ayrılıktan ziyade birliğin sonucunda ortaya çıktığını ifade etmiştir. Fakat aynı tarihli gazetede “*Cevabi Nota*” başlıklı makalesinde Hüseyin Cahit, Heyet-i Murahhasa'nın işinin pek kolay olmayacağını dile getirirken “*Eğer İsmet Paşa hazretleri bu defa da iktidar şöyle dursun adab-ı muaşerete bile bigâne arkadaşına malik olursa kendisine pek acırız.*”⁷⁹ Diyerek İsmet Paşa'nın çevresindeki bazı diplomatları eleştirmiştir.

Hüseyin Cahit, 4 Nisan 1923 tarihli yazısında ise seçim kararının Meclisteki birtakım ayrılıklar ve hizipleşme sonucunda alındığını ileri sürmüş ve bu durumun Lozan'da Türk halkının aleyhine kullanılabileceğini ifade etmiştir. Devamına ise “*Eğer intihabat işleri yolunda devam eder, hakikaten milletin fikrine, hukuk-u intihabiyesine hürmet ve riayet olunursa bütün Türk ve Müslümanlar muharebe esnasında gösterdikleri vahdet-i fikir*

⁷⁶ Velid Ebuzziya “*Sulh İşi Ne Oluyor*” **Tevhid-i Efkâr**, 9 Nisan 1923.

⁷⁷ Velid Ebuzziya, “*Sulhten Ziyade Sulhe Muhtacız*” **Tevhid-i Efkâr**, 15 Nisan 1923.

⁷⁸ “*Millet Meclisi'nde Yeni İntihabat*”, **Tanin**, 2 Nisan 1923.

⁷⁹ Hüseyin Cahit, “*Cevabi Nota*”, **Tanin**, 2 Nisan 1923.

ve amal-i kardeşlik hissiyatını bu intihabat devresi esnasında da pek ihmal etmezlerse şerefte artıksız kemale ermiş, medeni bir devletin tuluatını cihan efkar-ı umumiyesi taktir ve muhabbet ile karşılar. Lozan'da sulh konferansı cereyan edeceği sırada memlekette intihabat-ı umumiye yapmak istihsal-i hukuk için güzel bir sulh olabilir. Ancak bunu hüsn-i isti'mal edemezsek o zaman tehlikeli bir sulhe münkalib olacağımızı da bilmelidir.”⁸⁰ Şeklindeki ifadelerle Lozan'da alınacak neticenin seçimler esnasında gösterilecek olan birliğe ve halkın temayülüne duyulacak saygıya bağlı olduğu vurgulanmıştır.

Tan Gazetesi de seçim kararı ile ilgili olarak; “...Harbi Meclis sulhüde diğerlerinden daha iyi yapar. Ey Meclis-i Milli! nice felaketlere göğüs gerdik ve engelleri yıktık. Basiret, hamiyet ve fedakârlık ibraz ettik. Şu anda fesih kararının fena cihetlerini herkesten iyi takdir edersin. Sana yakışan fesihten şadüman [sevinç] değil, tevekkül ve teessür[üzüntü] göstermektir.”⁸¹ Şeklindeki ifadelerle kararı ve bu kararı destekleyen milletvekillerini eleştirmiştir.

I. Grup'a mensup milletvekillerinden Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi, basında ortaya çıkan bu eleştiri ve tereddütlere cevap vermiştir. Seçim kararının Mecliste var olan bir ikilik ya da nifaktan kaynaklanmadığını söyleyen Rasih Efendi, siyasi meselelerde milletin ve Meclisin birlik içerisinde olduğunu seçim kararının da bu birliğin göstergesi olduğunu ifade etmiştir.⁸²

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi ise seçim kararı konusunda ileri sürülen eleştirilere 8 Nisan 1923 tarihinde yayınlanan “İkinci Bir Müzakereye Doğru” başlıklı imzasız makalede cevap vermiştir. Bu yazıda seçim kararının ayrılıktan ziyade birliğin göstergesi olduğu endişeye sebep olacak bir durum arz etmediği, aksine hem içerde hem de dışarıda milletimize kuvvet getireceği ifade edilmiştir. Diğer taraftan, Heyet-i Murahhasa'nın liyakatli ve başarılı insanlardan oluştuğu ve seçim faaliyetlerinin başladığı bu dönemde Türk milletinin haklarının Lozan'da layıkıyla savunulacağı dile getirilmiş ve müttefiklerin barışa yanaşmaması durumunda ise yeni bir güç ve fikir ile karşılaşacakları ifade edilmiştir.⁸³

Görüldüğü gibi Meclisin aldığı beklenmedik seçim kararı, genel olarak kamuoyunda olumlu karşılanmakla birlikte Lozan görüşmelerinin devam

⁸⁰ Hüseyin Cahit, “İntihabat ve Sulh”, **Tanin**, 4 Nisan 1923

⁸¹ “Meclisin Feshi Hakkında”, **Tan**, 5 Nisan 1923. Aktaran Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 140.

⁸² Tevhid-i Efkâr, 3 Nisan 1923; Demiraslan, **a.g.t.**, s. 94.

⁸³ “İkinci Bir Müzakereye Doğru”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Nisan 1923. Demiraslan, **a.g.t.**, s. 94-95.

ediyor olması birtakım tereddütleri de beraberinde getirmiştir. Hâkimiyet-i Milliye ve Tanin Gazeteleri, kararı olumlu karşılamakla beraber, Tanin Gazetesi, barış görüşmelerinin olumsuz etkilenebileceği ile ilgili kuşkularını ve seçimin demokratik esaslar doğrultusunda yapılıp yapılmayacağı ve halkın temayülüne saygı duyulup duyulmayacağı konularındaki endişelerini dile getirmiştir. Tan ve Tevhid-i Efkâr Gazeteleri ise Lozan görüşmelerinin olumsuz etkileneceği gerekçesi ile seçim kararını ve kararı alan milletvekillerini eleştirmiştir.

Lozan müzakereleri ile ilgili olarak basında farklı görüşler ortaya konmuştur. I. Grup'un yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi hükümetin Lozan'da izlediği politikaya ve hükümete ve Heyet-i Murahhasa'ya güvenilmesi gerektiği yönünde yayınlar yapmıştır. Tanin Gazetesi ise genel olarak Lozan'da elde edilenlerin başarılı olduğunu söylemiş ve görüşmelerin kesilmesi yönündeki kararı eleştirmiştir. Diğer taraftan, II. Grup'un yayın organı olan Tan Gazetesi ve bu gruba yakınlığı ile bilinen Tevhid-i Efkâr Gazetesi, Hükümetin Lozan politikasına şiddetle karşı çıkmışlar, Misak-ı Milli'de taviz verildiğini ileri sürmüşler ve Misak-ı Milli'nin haricinde bir barışın kabul edilemeyeceğini savunmuşlardır. Fakat Lozan Barış Antlaşması'nın ardından Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nin yayınlarında çok büyük bir değişiklik yaşandığı görülmüştür. Müzakere döneminde özellikle Musul'dan vazgeçilmesini ve Misak-ı Milliden taviz verilmesini şiddetle eleştiren gazete, antlaşmanın imzalanmasından sonra Musul Meselsi tehir edilmiş olduğu halde *antlaşmayı büyük bir zafer olarak duyurmuştur*.⁸⁴

II. dönem Lozan Konferansı'na gazeteci olarak katılan Velid Ebuzziya'nın gönderdiği mektuplar Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde yayımlanmıştır.⁸⁵ Antlaşmanın imzalanması üzerine Velid Ebuzziya'nın gönderdiği mektuplarda yer alan ifadelerden bazıları şöyledir:

“Her halde Lozan muahedesi, Sark meselesini esasından halleden, Türk milletinin mevcudiyetinde yeni ve pek mühim bir devre açan, bütün alem-i İslam için mebde'-i fevz ve felah olan ve edvar-ı alemi ikiye bölerek tarihin mühim bir dönüm noktasını teşkil eyleyen bir vesikadır. Avrupa'ya böyle bir vesika tanzim ve imzasına mecbur eden amel, mücahede-i milliyemiz olmuş ve Ankara'nın son zamanlarda tekrar gösterdiği azim ve celadet ve İsmet Paşa'nın burada ibraz eylediği metanet ve dirayet nihayet memleketimize temin-i sulh etmiştir. Mücahedemizin en kıymettar

⁸⁴ **Tevhid-i Efkâr**, 23,29,30 Temmuz 1923; Demiraslan, a.g.t, s. 250.

⁸⁵ Bu mektuplar için bkz. Ahmet Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Mektuplarına Göre Lozan**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

kumandanlarından biri olan İsmet Paşa, Yunanlılara karşı harb zaferlerini istihsal eylediği gibi burada (Lozan'da) da bütün Avrupa'ya karşı sulh zaferini kazanmış, binaenaleyh "hem harb gazisi, hem de sulh gazisi" ünvanına bihakkin kesb-i liyakat etmiştir."⁸⁶

"Biz burada karsımızda, kuvvetleriyle, satvetleriyle Almanya'yı zir-ü zir eden müthiş ordularıyla, denizlere hâkim olan muazzam donanmalarıyla cihanın mukadderatını avuçlar içinde tutan büyük devletlerden, Garb siyasetinde söz söylemek salâhiyet ve kuvvetini haiz olan küçük devletlere kadar sekiz on devlet bulduk ve bu devletlerle sekiz ay müddetle çarpışarak, cidal ederek ve hatta sırasına göre boğazlaşarak haklarımızı birer birer adeta cehennemden ateş alır gibi güçlkle istihsal ve istirdad ettik. Nihayet ortaya evlad ve ahfad için minnet ile yâd edilmeğe layık bir muahede çıkardık."⁸⁷

"Lozan Sulhnamesi Türk ve Müslüman tarihinin ve belki tarih-i cihanın en büyük vaki'asıdır. Hiçbir milletin tarihinde, bu kadar az zaman içinde bu kadar muazzam ve şümüllü muvaffakiyet istihsal eylediği görülmemiştir."⁸⁸

I. Dönem Lozan görüşmeleri ile ilgili olarak basında en olumlu yaklaşım Lozan'da gazeteci olarak bulunan Tanin Gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit tarafından sergilenmiştir. Bu dönemde Tevhid-i Efkâr Gazetesi ise şiddetli eleştirilerde bulunmuştur. Hükümetin Lozan politikasını eleştiren Velid Ebuzyiya, II. Dönem görüşmelerinde gazeteci olarak yer almış ve müzakereler sonucunda imzalanan antlaşmayı büyük bir zafer olarak duyurmuştur. Bu iki durum göz önünde bulundurulduğunda I. Dönem görüşmelerden sonraki Hüseyin Cahit'in olumlu yaklaşımı ile II. Dönem görüşmelerinden sonra Velid Ebuzyiya'nın bu konudaki büyük tavır değişikliği, gazetecilerin Lozan'da bulunmuş olmaları, konferans ortamını yaşamaları ve olayları daha gerçekçi olarak değerlendirebilmeleri ile açıklanabilir.⁸⁹

Sonuç

II. Grup üyeleri, Lozan konusundaki meclis müzakerelerinde hükümetin politikalarına karşı sert bir muhalefet ortaya koymuşlardır. II. Grup'un katı

⁸⁶ "Sulhün İmzasını Beklerken" **Tevhid-i Efkâr**, 23 Temmuz 1923, Naklen Temiz, **a.g.t.**, s.497-498.

⁸⁷ "Türkün Azim ve Himmetine Mağlup Oldular", **Tevhid-i Efkâr**, 30 Temmuz 1923. Naklen Temiz, **a.g.t.**, s. 499.

⁸⁸ "Türkiye - Lehistan Muahedesi Nasıl İmzalandı?", **Tevhid-i Efkâr**, 29 Temmuz 1923. Naklen Temiz, **a.g.t.**, s. 503.

⁸⁹ Demiraslan, **a.g.t.**, s. 250-251.

ve uzlaşmaz tutumu, hükümet tarafından kabul edilecek barış esaslarının Meclise kabul ettirilemeyeceği düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine 1 Nisan 1923 tarihindeki Meclis müzakerelerinde I. Grup üyelerinin önerisi ve II. Grup'un da desteği ile Meclisin yenilenmesine karar verilmiştir. Yaşanan gelişmelerin sonunda II. Grup seçimlere katılmama kararı almıştır. Ancak bu grubun üyelerinden sadece bağımsız olarak seçime giren Gümüşhane Mebusu Zeki Bey II. TBMM'de yer almıştır.⁹⁰ Dolayısıyla II. Grup, Lozan konusunda ortaya koyduğu sert muhalefet sonucunda kendi siyasi sonunu hazırlamıştır denebilir.

II. Grup muhalefetinin en katı şekli ile ortaya çıktığı Lozan konusundaki görüşmeler basına da yansımıştır. Meclis Müzakerelerinin başlamasından önceki dönemde basında ortaya çıkan haberler genel olarak Misak-ı Milli'den taviz verilmeyeceği ve Meclisin bu konuda birlik içerisinde hareket edeceği yönünde olmuştur. Özellikle II. Grup'un yayın organı olan Tan Gazetesi ve bu gruba yakınlığı ile bilinen Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nin Misak-ı Milli'den kesinlikle taviz verilmemesi gerektiği yönündeki yaklaşımları Mecliste ortaya çıkacak muhalefetin de habercisi olmuştur.

Misak-ı Milli hükümlerinin gerçekleştirilememesi nedeniyle görüşmelerin kesilmesi Tan, Tevhid-i Efkâr ve Hâkimiyet-i Milliye Gazeteleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Hükümetin takip edeceği politikayı destekleyerek hükümete güvenilmesi gerektiğini ileri sürerken, Tan ve Tevhid-i Efkâr gazeteleri, hükümetin izlediği politikaya şiddetle karşı çıkmışlar, Misak-ı Milli'den taviz verilmemesi gerektiğini hatta bunun için gerekirse savaşa devam edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Meclis görüşmeleri gizli celselerde ele alınmış olsa da Tan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinin Lozan konusunda ortaya koydukları düşünceler ile II. Grup üyelerinin Mecliste ortaya koyduğu fikirlerin örtüştüğü görülmektedir. Gerek II. Grup üyeleri ve gerekse söz konusu bu gazeteler, Karaağaç ve Musul'dan vazgeçilmesinin yanı sıra mali ve iktisadi hükümlerin tehir edilmesi yönündeki politikalara şiddetle karşı çıkmışlardır. Diğer taraftan gizli celselerde konuşulanların gazete sütunlarında yer aldığı da görülmüştür.

Tanın Gazetesi, Lozan konusunda farklı bir yaklaşım ortaya koymuş ve I. Dönem görüşmeleri sonrasında elde edilen kazanımların büyük bir başarı olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle görüşmelerin kesilmesini eleştiren

⁹⁰ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi V 1923 Türkiye Cumhuriyeti**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.225; Aydemir, **a.g.e.** s.89-90; Tunçay, **a.g.e.**, s. 55; Demirel, **a.g.e.**, s. 584.

Tanin Gazetesi, teklif edilen barış esaslarının mali ve iktisadi hükümler nedeniyle esaret teşkil eden bir durum arz etmediğini ve basında ortaya çıkan tepkinin bunu anlayamamaktan ileri geldiği yönünde fikirler ortaya koymuştur. Diğer taraftan Tanin Gazetesi, konunun Mecliste müzakere edilmesinin heyet-i Murahhasa üzerinde baskı oluşturacağını söyleyerek eleştirmiş ve Meclis müzakerelerinin gizli yapılmaması gerektiğini ileri sürmüştür.

Tanin Gazetesi'nin Lozan konusunda öne sürmüş olduğu fikirler Tevhid-i Efkâr Gazetesi tarafından şiddetle eleştirilmiş ve Tanin'in yayınlarının milli davaya zarar verecek mahiyette olduğu ileri sürülmüştür.

Lozan konusundaki müzakerelerde yaşanan münakaşalar üzerine seçim kararı alınması da basında çeşitli tepkilere neden olmuştur. Meclisin aldığı beklenmedik seçim kararı, genel olarak kamuoyunda olumlu karşılanmakla birlikte, Lozan görüşmelerinin devam ediyor olması birtakım tereddütleri de beraberinde getirmiştir. Hâkimiyet-i Milliye ve Tanin Gazeteleri kararı olumlu karşılamış ve bu kararın, Türk Milleti'nin birliğini gösteren bir davranış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan Tanin Gazetesi, barış görüşmelerinin olumsuz etkilenebileceği ile ilgili endişelerini de dile getirmiştir. Tevhid-i Efkâr ve Tan Gazeteleri ise seçim kararını, kararı alan milletvekillerini ve alkışlayan basın organlarını şiddetle eleştirmişlerdir. Bu gazeteler, seçim döneminde de Lozan konusu ile yeterince ilgilenilmediği ve ülkede ortaya çıkan ayrılıkların müttefiklerin işini kolaylaştıracağını ileri sürerek eleştirilerine devam etmişlerdir. Bütün bu eleştirilere karşın, Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nı Türkiye'nin büyük bir zaferi olarak duyurmuş ve İsmet Paşa'nın Lozan'da izlediği politikayı takdir ettiğini bildirmiştir. Bu tavır değişikliği Velid Ebuzyiya'nın, II. Dönem görüşmelerinde Lozan'da gazeteci olarak bulunmuş olması ve olayları daha gerçekçi olarak değerlendirebilme imkânı bulmuş olması ile açıklanabilir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, Cilt 3-4.

Arar, İsmail, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı 16/17 Ocak 1923**, Yenigün Yayınları, İstanbul 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938**, Remzi Kitabevi, Cilt: 3, İstanbul 1999.

- Demiraslan, Tekin, **1923 Milletvekili Seçimleri ve Basın (Hâkimiyet-i Milliye, Tanin, Tevhid-i Efkâr)**, (Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2013.
- Demirel, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Goloğlu, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi IV 1921–1922 Cumhuriyete Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
-, **Milli Mücadele Tarihi V 1923 Türkiye Cumhuriyeti**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Güneş, İhsan, **I. TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920–1923)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.
-,“*Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkasına Geçiş*”,**Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.III, Sayı 8, Ankara 1987, s.427–442.
- Kürkçüoğlu, Erol,“1923 Seçimleri”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 3, Erzurum 1989, s.121–145.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, C.1–4, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Temiz, Ahmet, **Velid Ebuzyya'nın Mektuplarına Göre Lozan**, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi)
- Tunaya, Tark Zafer, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı 3–4, 1958 s. 227–247.
- Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923–1931**, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.

Gazete Yazıları

- “Aradaki Ruh Hapis”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Şubat 1923.
- “Büyük Millet Meclisi'nin Katıyyen Kabul Etmeyeceği Mesail Hangileridir”, **Tevhid-i Efkâr**, 1 Mart 1923.
- “Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanatı” **Tevhid-i Efkâr**, 30 Nisan 1923.
- “Hakimiyet-i Milliye ve Havi Celseler” **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1923.
- “İkinci Bir Müzakereye Doğru”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Nisan 1923.
- “İkinci Grubun da Gayesi Misak-ı Milli'dir” **Tevhid-i Efkâr**, 2 Mart 1923.
- “Mebuslarımız Sulh Akdinden İstiklalimizin Tamamen Muhafazasını Düşünüyorlar” **Tevhid-i Efkâr**, 6 Mart 1923.

- “Meclisin Feshi Hakkında”, **Tan**, 5 Nisan 1923.
- “Millet Meclisi’nde Bugünkü Mühim Müzakerat”, **Tevhid-i Efkâr**, 2 Mart 1923.
- “Millet Meclisi’nde Yeni İntihabat”, **Tanin**, 2 Nisan 1923.
- “Sulh İşleri” **Tan**, 1 Mart 1923.
- “Sulhün İmzasını Beklerken” **Tevhid-İ Efkâr**, 23 Temmuz 1923.
- “Sulh Meselesi Hakkında Ankara’da Münteşir Gazetelerin Neşriyatı”, **Tevhid-i Efkâr**, 6 Mart 1923.
- “Tanin’in Neşriyatı Ankara’da Fena Tesir Etti” **Tevhid-i Efkâr**, 2 Mart 1923.
- “Türkün Azim ve Himmetine Mağlup Oldular “, **Tevhid-i Efkâr**, 30 Temmuz 1923.
- “Türkiye - Lehistan Muahedesi Nasıl İmzalandı?”, **Tevhid-i Efkâr**, 29 Temmuz 1923.
- “Vatan Yolunda Birlik” **Tan**, 28 Şubat 1923.
- “Vüzuha Doğru”, **Tan**, 7 Mart 1923.
- “Yeni İçtima Senesi Münasebetiyle”, **Tan**, 1 Mart 1923.
- Cahit, Hüseyin, “İktisadi ve Mali Mesail”, **Tanin**, 27 Şubat 1923.
-, “İntizar Devresi”, **Tanin**, 28 Şubat 1923.
-, “Millet Meclisi’nde” **Tanin**, 1 Mart 1923.
-, “Son Haberlere Göre”, **Tanin**, 2 Mart 1923.
-, “Lord Cruzon ve Sulh”, **Tanin**, 7 Mart 1923.
-, “Cevabi Nota”, **Tanin**, 2 Nisan 1923.
-, “İntihabat ve Sulh”, **Tanin**, 4 Nisan 1923.
- Ebuzziya, Velid, “Sulhün Sağlam Olması Lazımdır!”, **Tevhid-i Efkâr**, 1 Mart 1923
-, “İşleri Yine Karıştırdılar”, **Tevhid-i Efkâr**, 6 Mart 1923.
-, “Sulh Misakımıza Doğru” **Tevhid-i Efkâr**, 7 Mart 1923.
-, “İyi mi fena mı?” **Tevhid-i Efkâr**, 2 Nisan 1923.
-, “Yeni İntihabat”, **Tevhid-i Efkâr**, 3 Nisan 1923.
-, “Büyük Millet Meclisi”, **Tevhid-i Efkâr**, 4 Nisan 1923.
-, “Grupların Fevkinde Vatan Vardır” **Tevhid-i Efkâr**, 7 Nisan 1923.
-, “Yeni İntihabatta Umde-i Esasiyemiz Ne Olmalıdır”, **Tevhid-i Efkâr**, 8

Nisan 1923.

....., “Sulh İşi Ne Oluyor” **Tevhid-i Efkâr**, 9 Nisan 1923.

....., “Sulhten Ziyade Sulhe Muhtacız” **Tevhid-i Efkâr**, 15 Nisan 1923.

....., “Davamızı Nasıl Müdafaa Edebiliriz?” **Tevhid-i Efkâr**, 2 Mart 1923.

Nadi,Yunus, “ Mesele Mecliste” **Anadolu’da Yenigün**, 27 Şubat 1923.

Gazeteler

Anadolu’da Yenigün

Hâkimiyet-i Milliye

Tan

Tanin

Tevhid-i Efkâr

